

Povijest tuberkuloze: Tuberkuloza i umjetnost (IV. dio)

Željko Cvetnić*

Sažetak

Tuberkuloza je imala velik utjecaj na povijest čovječanstva pa tako i na umjetnost. Što bi umjetnički geniji iz svijeta književnosti, glazbe i slikarstva stvorili da nisu umrli vrlo mladi? U radu je prikazan utjecaj tuberkuloze na stvaranje umjetnika koji su bolovali od tuberkuloze. Tijekom romantizma pojavilo se mišljenje da tuberkuloza u oboljelih povećava kreativne sposobnosti. Među piscima koji su oboljeli od tuberkuloze bili su poznati njemački pisci: Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller i Georg Philipp Friedrich von Hardenberg. Tuberkulozan je bio i pisao o tuberkulozi Lord Gordon Byron, a i Edgar Allan Poe je još kao dijete ostao bez roditelja oboljenih od tuberkuloze, a i sam je umro od te bolesti. John Keats, engleski pjesnik, a i cijela njegova obitelj umrli su od tuberkuloze; od tuberkuloze je umro i ruski književnik Anton Pavlovič Čehov. Obitelj Brontë jedna je od najtragičnijih, ali isto tako i najtalentiranijih književnih obitelji. Svi su kao vrlo mladi umrli od tuberkuloze. Antun Branko Šimić, jedan od najvećih hrvatskih pjesnika, umro je od tuberkuloze u 27. godini života. Iako nije dugo živio, A. B. Šimić ostavio je iznimno bogati književni opus. Mnogobrojna obitelj, otac i braća Ive Andrića književnika i dobitnika Nobelove nagrade za književnost umrli su od tuberkuloze, a i sam Ivo Andrić je dugo bolovao od te bolesti. U operama "La Traviata" Giuseppea Verdija i "La bohème" Giacoma Puccinija tematizirana

je bolest toga vremena. tuberkuloza. Frederic Chopin, utjelovljenje je romantičarskog umjetnika, ne samo zbog pripadnosti stilskom razdoblju romantizma, već i zbog svog života ispunjenog događajima, osobnih i društvenih patnji. Umro je u 39. godini od tuberkuloze i uz velike je počasti pokopan na groblju *Père Lachasie* u Parizu, a njegovo je srce, potajno, prenijeto u Varšavu, gdje je uzidano u jedan stup crkve Svetoga Križa. Tuberkuloza je bila zastupljena i u likovnoj umjetnosti. Talijanski slikar Amadeo Modigliani, u početku svog umjetničkog rada želio je postati kipar, ali tjelesni napor prilikom klesanja, prašina i kašalj odvratili su ga od klesanja i vratili slikarstvu. Umro je od tuberkuloze u 36. godini života. Ferdinandu Hodleru, švicarskom slikaru, otac, majka, braća i sestre umrli su od tuberkuloze. Ovo teško iskustvo bolesti i smrti odrazilo se na njegovo slikarstvo. Edvard Munch, samouki norveški slikar bio je duboko pogođen smrću voljenih članova obitelji. Mračna raspoloženja tjeskobe i očaja ogledavaju se na njegovim platnima. Opisani su i mnogi hrvatski slikari oboljeli ili umrli od tuberkuloze: (Slava Raškaj umrla je u 29. godini života, Miroslav Kraljević u 28., Milan Steiner u 25., Tomislav Kolombar u 21. godina života). Usprkos njihovim kratkim životima, svaki je od njih ostvario izniman, cjelovit i znatan umjetnički opus.

Ključne riječi: povijest, tuberkuloza, književnost, glazba, slikarstvo

Dr. sc. Željko CVETNIĆ*, dr. med. vet., akademik, (dopisni autor, e-mail: cvetnic@veinst.hr), Hrvatski veterinarski institut - podružnica Veterinarski zavod Križevci, Križevci, Hrvatska

Uvod

Tuberkuloza je tijekom povijesti znatno utjecala na čovječanstvo, imala je duboke učinke na društvenu strukturu, a uvijek je bila povezana sa siromaštvom, glađu, migracijama i ratovima. U povijesti ima bezbroj biografija, kako su bolesti, mentalne ili tjelesne, imale veliki utjecaj na različite svjetske događaje pa tako i na umjetnost-književnost, poeziju, slikarstvo i glazbu. Često se prilikom proučavanja biografija slavnih osoba može primijetiti da su bili diskriminirani zbog mentalnih bolesti, a može se samo nagađati o količini njihove produktivnosti i učinku da su bili prihvaćeni i da su ih suvremenici razumjeli. Što bi ti umjetnički geniji unijeli u svijet književnosti, slikarstva ili glazbe da nisu umrli mladi? Priča o tuberkulozi daje nam predodžbu kakav je utjecaj ova bolest imala na život i kulturu tih vremena. Osim lepore, zapadna civilizacija nije poznavala niti jednu bolest koja bi tako dugo utjecala na tijelo i um ljudi kao tuberkuloza (Chlarke, 1962.). Spoznaja da se boluje od tuberkuloze još je polovicom XX. stoljeća bila iznimno stresna, jer se nije mogla izliječiti, kao u današnje vrijeme dijagnoza raka. Za razliku od drugih bolesti koje su većinom bile društveno stigmatizirane, tuberkuloza je tijekom dijela povijesti bila *“romantična bolest”* obično s pojačanom senzibilnošću, produhovljenošću i kreativnošću koja je pratila pojedine umjetnike. No ni tuberkuloza nije zauvijek zadržala prizvuk romantičnosti, postala je ono što je u stvari i bila, bolest bijede i siromaštva (Cvetnić, 2019.). Tijekom druge polovice XIX. stoljeća simptomi tuberkuloze bili su romantizirani, a desetljećima su standardi ljepote oponašali upravo njezine učinke. Uvučeni obrazi, izrazita mršavost, bljedilo postali su poštovane osobine koje su se smatrale ispunjenjem ideala suvremenog društva u pogledu ženstvenosti. Postavlja se pitanje zašto

je tuberkuloza bila romantizirana? Simptomi tuberkuloze bili su znatno drugačiji od drugih, tada vrlo opasnih epidemija koje su poharale društvo tijekom XIX. i XX. stoljeća. Klinički znaci koje su prouzročile tadašnje bolesti kolera ili kuga, poput proljeva i povraćanja, smatrane su nedostojanstvenima. Iz tih razloga, vidljivi klinički znaci prouzročeni tuberkulozom, poput gubitka kilograma i bljedila kože, smatrali su se prihvatljivim, za razliku od kolere koja je ponekad za svega nekoliko sati od čovjeka zbog dehidracije mogla napraviti ruinu, a nazivali su je i *“plava smrt”* zbog plavo sive boje kože (Ogden, 2020.).

Brojne životne sudbine bile su povezane s tuberkulozom, a tematiziraju ju djela kroz opise likova koji su od nje bolovali ili bolest samog umjetnika. Mnogi umjetnici posvećuju joj djela u kojima prikazuju tragične događaje, prekinute ljubavi, siročad koja je ostala bez roditelja i smrt samog umjetnika. Postoji predodžba o piscu ili slikaru koji mršav i iscrpljen sjedi u mračnoj i zagušljivoj sobi načet tuberkulozom kojoj posvećuje svoje posljednje retke (Dugac, 2005.). Različite su bolesti bile teme književnih djela, jer bolest u čovjeku izaziva burne osjećaje, poput suosjećanja, straha, brige, tuge do gađenja. U skladu s osnovnim značenjem same riječi bolest (nemoć, slabost i malaksavost) smatralo se da su takvi bolesnici osobito osjetljivi, produhovljeni i osjećajni. Umirali su mladi te im je i vlastita bolest mogla biti nadahnuće. Tuberkuloza ili sušica je bolest koja je u usporedbi s drugim bolestima u književnosti najzastupljenija. Od nje su umrli: Antun Branko Šimić, Ivan Kozarac, Đuro Sudeta, Vjenceslav Novak i mnogi drugi hrvatski knjevnici (Opačić, 2013.).

Kada se mladi čovjek suoči s teško izlječivom bolešću poput tuberkuloze koja mu nezaustavljivo slabi tijelo

i iscrpljuje ga do krajnjih granica, posljedica je njegovo vrlo slabo duševno stanje i fizičko djelovanje. Često je to povezano sa siromaštvom, glađu, slabim uvjetima života, gubitkom roditelja, ratom i svim njegovim strahotama i sve je to ostavljalo trajne posljedice. Poznato je da se u bolesnika koji boluju od kronične bolesti, posebno plućne tuberkuloze, često uočavaju prapratne duševne promjene. Smatra se da su tuberkulozni bolesnici neurotičniji i usamljeniji od zdrave populacije. Gotovo redovito se u oboljelih javlja povećana tjeskoba, što je bilo vezano uz neizvjesno izlječenje, skorbu smrti, stigmatizaciju; socijalno su izolirani, što je prouzročilo produbljenje negativnih psiholoških posljedica, pogotovu za mladog čovjeka kojeg vodi u usamljenost. Ti bolesnici postaju introvertirani, gube samopouzdanje, ali ponekad su i manje emotivni (Hanjalić i Đokić, 2011.). Ili kako Ivo Andrić piše: „A šta može pružiti stvarnost i život nego samo bol i poneku radost u neprekidnoj izmeni bolova.“

U ovom radu bit će prikazan utjecaj tuberkuloze na umjetničko stvaranje i stvaranje pojedinih umjetnika koji su bolovali od tuberkuloze. Većina njih je umrla mlada, poput Slave Raškaj koja je umrla u 29. godini i jedna je od najvećih akvarelistica hrvatskog slikarstva. Jedan od najvećih hrvatskih pjesnika A. B. Šimić umro je u 27. godini života, a slično je i s mnogim drugima umjetnicima, poput Frederica Chopina, slavnog poljskog skladatelja i pijaniste koji je umro u 39. godini života. Većina umjetnika koji su oboljeli od tuberkuloze ima nekoliko zajedničkih sudbina: umrli su mladi, ali su ostavili snažan umjetnički opus, kod nekih i vrlo opsežan s obzirom na njihovu dužinu života.

Tuberkuloza i književnost

Na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće veliki je broj smrtnih slučajeva u Eu-

ropi, posebice u urbanim područjima, a uzrok tako velike smrtnosti bila je i tuberkuloza. Tijekom ta dva stoljeća mnogi su slavni umjetnici, glazbenici i književnici umrli od tuberkuloze. Romantizam - dominantno europsko umjetničko razdoblje započeo je krajem XVIII. stoljeća i polako prepuštao dominaciju drugim razdobljima nakon 1850. Romantizam je naglašavao individualizam i osjećaje umjetnika kao vrhunskoga, jedinstvenog, vizionarskog stvaraoca, uz dominantni osjećaj melankolije. Karakteristične teme uključivale su ljudsku dobrotu- humanizam. Tada se i pojavilo mišljenje da je ovom razdoblju u umjetnosti "pomogla" tuberkuloza koja je "navodno" povećala umjetnikove kreativne sposobnosti. Vladalo je uvjerenje u skladu s onim što su drevni grčki liječnici nazivali *spes phthisica* - nada oporavka od tuberkuloze, koja je dovela do pojačane osjetljivosti i velike kreativnosti unatoč teškoj bolesti (Mahoney i Chorba, 2019.). Morens (2002.) navodi da je ovakvo stanje poticalo umjetnika da nastoji prihvatiti besmislenost i dati smisao velikoj patnji i boli o skoroj smrti. Takvo stanje postalo je jedan od preduvjeta dobrog umjetničkog djela. Francuski književnik Alexandre Dumas napisao je: "*Bila je moda patiti od bolesti pluća, svi su bili tuberkulozni, osobito pjesnici, bilo je poželjno pljuvati krv i umrijeti prije nego što se napuni trideset godina*". Dumasov kolega Theophile Gautier je tada napisao da kao pjesnik nije mogao prihvatiti nikoga tko je bio pretil. Smanjenje umjetničkog stvaranja pripisivano je manjoj incidenciji tuberkuloze. Među piscima romantičarskog razdoblja koji su oboljeli od tuberkuloze bili su poznati njemački pisci Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller i Georg Philipp Friedrich von Hardenberg. Wolfgang von Goethe najveći i najsvestraniji njemački književnik i mislilac obolio je od tuberkuloze već u ranim 20-tim godinama, ali nakon nekoliko

godina se potpuno oporavio. Suprotno tome, Schiller - njemački dramatičar, teoretičar umjetnosti i povjesničar, koji je u početku studirao medicinu bavio se književnim radom, napisao je *Odu rado-sti* (njem. *An die Freude*) koju je uglazbio Beethoven, kao četvrti stavak svoje IX. simfonije. Umro je od plućne tuberkuloze u 46. godini života. Georg Philipp Friedrich Freiherr von Hardenberg, poznatiji pod svojim prezimenom Novalis, bio je njemački aristokrat, pjesnik, autor, mistik i filozof ranonjemačkog romantizma iz XVIII. stoljeća. Preminuo je od tuberkuloze u svojoj 28. godini života (Mahoney i Chorba, 2019.).

Poetičnost i romantičnost tuberkuloze osobito se očitovala u razdoblju koje je svatko imao na raspolaganju od trenutka spoznaje da ima neizlječivu bolest. U tom razdoblju spoznali su što je bitno u životu. O tuberkulozi je pisao Lord Gordon Byron, a Edgar Allan Poe je još kao dijete od tuberkuloze izgubio roditelje, kasnije i ženu, na kraju je i sam umro od tuberkuloze. John Keats, engleski pjesnik i cijela njegova obitelj umrli su od tuberkuloze, ruski književnik Anton Pavlovič Čehov, također je bolovao i umro od tuberkuloze. S razdobljem realizma, dolazi do stigmatizacije bolesti i tuberkuloza se od romantične bolesti pretvara u bolest siromašnih koji umiru po ubožnicama (Opačić, 2013., Urlich, 2016.). John Keats, jedan od najvećih engleskih pjesnika, jedan je od vodećih romantičara koji nikada nije pisao o ftizi. Njegov život i djela postala su metafora transformacija bolesti tijela u duhovni izričaj. Keatsov život definirala je tuberkuloza, s 14 godina njegova je majku umrla od ftize, a nekoliko godina kasnije gledao je i svog umirućeg brata od ftize, a do 23. godine i sam je imao simptome tuberkuloze. U godinu dana napisao je najveći dio svojih najpoznatijih djela. Zimskih večeri kad bi se vraćao kući, osjećao je bolest, legao je u krevet, iskašljavao krv i svome prijatelju rekao:

“Znam boju te krvi, ne mogu se prevariti. To je nalog za smrt, moram umrijeti”. Umro je od tuberkuloze 1821. godine u dobi od samo 26 godina (Dormandy, 1999., Morens, 2002.).

Thomas Mann, njemački romanopisac i esejist, dobio je 1929. godine Nobelovu nagradu za književnost, a roman *Čarobna gora* objavljen je 1924. godine i imao je sigurno važnu ulogu u dodjeli nagrade. Roman daje točan prikaz europskog društva na početku XX. stoljeća i otkriva sukob filozofija i političkih ideala koji su neumoljivo vodili u rat. Mann je bio opsjednut bolešću i bolestima te je opisao djela koja prilično duboko opisuju medicinske postupke. U *Čarobnoj gori* opisuje Mann opisuje parodiju na život u sanatoriju za tuberkulozne bolesnike u Davosu prije Prvog svjetskog rata. Mannov roman precizno dokumentira metode dijagnoze i liječenja tuberkuloze koje su se rabile prije ere antituberkulozne terapije. Piše i o utjecaju tuberkuloze na zapadno društvo na prijelazu stoljeća, raspravlja o dijagnostičkim tehnikama koje su se tada koristile i komentira evoluciju takvog liječenja, uključujući sanatorij, pneumotoraks i različite druge načine liječenja tuberkuloze onog vremena (Humphreys, 1989., Carter, 1998.).

Tuberkuloza je bila sve prisutnija u društvu. Pjesništvo se u tom vremenu nazivalo “grobna poezija”. Lord Byron je jednom svom prijatelju, Lordu Sligo rekao: *“Volio bih, da umrem od sušice”*. Kad ga je Lord Sligo pitao zašto, Byron je odgovorio: *“Zato što bi sve žene rekle - vidi tog jadnog Byrona, kako je zanimljivo izgledao umirući”*. Edgar Allan Poe opisao je bolest svoje mlade žene Virginie. Godine 1842. dok su večerali Virginia je imala nagli napadaj kašlja koji je Poe opisao: *“Odjednom se zaustavila stisnula grlo, a krv grimizne boje zapljusnula je njezinu dojku...”*. Emily Brontë je u svojoj noveli *Orkanski visovi* opisala tuberkuloznu heroinu *“prilično mršavu,*

ali mladu i soježeg tena, a njezine su oči bljesnule poput dijamanta". Emily, njezine četiri sestre, brat Branwell i njihova majka umrli su mladi od tuberkuloze. Obitelj Brontë jedna je od najtragičnijih, ali isto tako i najtalentiranijih književnih obitelji. Svaki član obitelji iza sebe ostavio je barem jedan litetarni naslov (Dormandy, 1999., Frith, 2014.).

Emily Jane Brontë, jedna je od najznačajnijih književnica u engleskoj književnosti viktorijanskoga doba, svjetsku je slavu tek posmrtno stekla. Živeći korak ispred svoga vremena, napisala je roman Orkanski visovi, prvi put objavljen 1847. godine. Čitateljska ga je publika dočekala hladno, a kritika ga nije shvaćala. Danas Orkanski visovi imaju status jednog od najboljih ljubavnih romana u povijesti svjetske književnosti. Emily Jane Brontë imala je četiri sestre i brata. Najstarija sestra Mary umrla je od tuberkuloze sa samo 11 godina, a potom je i mlađa Elizabeth doživjela istu sudbinu. U jednoj su se godini, 1847. pojavile tri knjige; Charlottina "*Jane Eyre*", Emilyni "*Orkanski visovi*" i Anneina "*Agnes Grey*". Romanu su prethodile pjesme koje je napisala zajedno sa svojim sestrama. Zbirku su, da bi je lakše objavile u sredini koja je sputavala svaki oblik ženskoga javnog djelovanja, potpisale muškim pseudonimima Currer, Ellis i Acton Bell. Knjige su privukle pozornost kritičara koji su malo oštrije ocijenili Orkanske visove, jer iako im se dopala ideju i narativni stil, ali su kritizirali izopačenost, nemoralnost i nasilje opisane u djelu. „Možda je to djelo nekog izopačenog uma“, pisali su. Blaži su bili prema Agnes Grey, a Jane Eyre je postala knjiga - "*bestseller*". Brat, Patrick Branwell koga je cijela obitelj smatrala genijem, umro je od tuberkuloze u rujnu 1848. godine. Samo tri mjeseca kasnije u prosincu je umrla i Emily. Domaćica je rekla kako je Emily umrla od slomljenog srca za svojim voljenim bratom. Toliko je propala da su je položili u lijes koji je bio širok 40 cm.

Stolar je rekao kako nikada nije napravio uži lijes za odraslu osobu. Iza njega ostalo je nekoliko pjesama, "*Juvenilia*" koju je napisao sa Charlotte kao dijete, proza i jedan nezavršeni roman. Anne je umrla godinu dana kasnije (1849.), a Charlotte 1855. godine (Marić, 2014.).

U XIX. stoljeću činilo se kao da su svi umirali od tuberkuloze. Tuberkuloza je postala učestala pojava, prvo kao romantičarsko otkupljenje, a zatim kao odraz društvenih zala. Tuberkulozu su doživljavali kao fizičko propadanje koje dovodi do osjećaja dobrobiti i sreće te cvjetanje strastvenih i kreativnih aspekata duše. Dok je tijelo kopnilo od tuberkuloze, prozaičan čovjek je postao poetičan, a kreativna duša mogla bi biti oslobođena iz sagorijela tijela. Osim mnogih pjesničkih djela toga vremena, poseban je prikaz tuberkuloze u djelu Alexandera Dumasa u "*Dami s kamelijama*". U priči o ljubavi dvoje mladih ljudi, pariške kurtizane i mladića odvjetnika iz ugledne obitelji, čija je ljubav bila osuđena na neuspjeh, iako je njihova ljubav bila nerealizirana, ovo dvoje ljudi sreću se i s još jednim velikim problemom toga vremena, djevočinom tuberkulozom (Morens, 2002.). Slike tuberkuloznih ljudi koristili su pisci popularnih fikcija vampirizma u XIX. stoljeću. Opisivali bi vampire i njihove žrtve, a osobito u područjima gdje je takav izričaj obilovao, u New England (SAD) i Yorkshire (Engleska). U stvari, opisivali su patnju oboljelih od tuberkuloze. Smatralo se da su ljudi koji kopne i izrazito su blijedi žrtve vampira ili su sami vampiri (Frith, 2014.).

Stigme i predrasude prema tuberkuloznim bolesnicima nastale su nakon spoznaja o zaraznoj prirodni bolesti, straha od njezine neizlječivosti i još uvijek velike tajanstvenosti. Smatralo se da od tuberkuloze oboljevaju najčešće ljudi koji boemski (neuredno) žive te imaju dodir s tuberkuloznim bolesnikom. Osim izolacije iz društvenog života, bolesnici su proživljavali još težu "razdvojenost

tijela i duha". Antun Branko Šimić je pisao pjesme u skladu s onodobnim avangardnim europskim pjesništvom. Nema dvojbe da je često razmišljao o bolesti pa je bolest postala jedan od važnijih motiva u njegovim pjesmama: *"Bolest čini da čovjek otkrije u sebi nekog drugog, različitog od onog 'zdravog' čovjeka. Mnoge osobine neslućene i skrivene iziđu na vidjelo, uopće sav duševni život se pojača. Čovjek vidi sebe u odnosima (naprimjer prema svojoj sudbini, prema smrti i životu, i prema svojim bližnjima) u kojima se inače nije imao prilike vidjeti. I sama bolest nekoga od bližnjih djeluje na nas u tom smislu. I nereligiozan čovjek postaje 'pobožniji', osjeća mistiku života mnogo dublje"* (Pandžić Jakšić i Pandžić Kuliš, 2011.).

Antun Branko Šimić, jedan je od najvećih hrvatskih pjesnika, umro je mlad, u 27. godini od tuberkuloze. Upravo Šimić utjelovljuje stereotip bolećiva pjesnika, gdje bolest postaje subjekt i lajtmotiv, a Jure Kaštelan za njega nadodaje: *"Bio je to jedan od mnogih životnih puteva seljačkih mladića koji iz sela, kroz bijedu, putuju u rani grob"* (Tomljanović, 2013.). Povijest njegove bolesti nije bila rekonstruirana osam desetljeća premda se time mogao otvoriti i jasniji pogled na njegovo umjetničko djelo. Nakon pronalaska originalnih dokumenata njegova se bolest i smrt mogu smjestiti u povijesni, društveni i kulturni kontekst. Pokazalo se da su uglavnom griješili oni koji su isticali presudan utjecaj bolesti na njegovo cjelokupno književno djelo. Dvojbe nema da je pisao i pod utjecajem svoje bolesti, što se može odnositi samo na nevelik broj pjesama i kritičkih tekstova. Ponajprije je pisao u skladu sa svjetskim pjesništvom svoga doba - ekspresionizmom koji je značajno inspiriran bolesničkim i socijalnim nevoljama (Panžić Jakšić i Pandžić Kuliš, 2011.). Njegov život, bolest, smrt i književna ostavština zanimali su mnoge, ali zbog nesretnih povijesnih okolnosti nije bilo sustavnijih

znanstvenih istraživanja. Površnim pristupom izdvojila se pojednostavljena perspektiva o velikom pjesniku koji je bio teško bolestan pa je svoje iskustvo prenosio u svoja djela. Stare tvrdnje (*"Spes phthisica"*) su da je tuberkuloza bolest u kojoj oboljeli, unatoč tjelesnoj onemoćalosti do kasnih stadija bolesti zadržavaju intelektualnu i stvaralačku snagu (Pandžić Jakšić, 2008.).

Premda Antun Branko Šimić, jedan od najvećih hrvatskih pjesnika, nije dugo živio, ostavio je za sobom iznimno književno djelo. O slavnome mladom pjesniku u svijetu je stvorena legenda. Njegovi stihovi, poput pjesme *Opomena*, pripadaju vrhuncima hrvatskoga i europskog kulturnog naslijeđa, a danas su izazov istraživačima na svjetskim sveučilištima kao primjer hrvatskog pjesnika koji je bio u suglasju s najsuvremenijim svjetskim pjesničkim izrazom svoga doba (Panžić Jakšić i Pandžić Kuliš, 2011.).

Ivo Andrić, književnik i dobitnik Nobelove nagrade za književnost, po svemu sudeći bio bi drugačiji pisac da nije jednog detalja u obiteljskoj biografiji. Sva njegova mnogobrojna obitelj s očeve strane, uključujući i oca, umrla je od tuberkuloze, a i sam Ivo Andrić je dugo bolovao od tuberkuloze. Njegova se obitelj osipala i gotovo izumrla zbog tuberkuloze, pogotovo muški članovi i to u mlađoj životnoj dobi, poput Antuna Andrića, Ivinog oca. Njegov otac i trojica braće su umrli od tuberkuloze u 32. godini života. Posljednji rod, Ivina tetka, umire 1927. godine od kada veliki pisac ostaje jedini sarajevski Andrić. Andrić je u svojim djelima vjerno opisao bolest, tamnovanja, tuge, tegobe, oporavke, što ukazuje na to da je i sam doživio dosta toga opisanog. Siromaštvo i težak život koji su pogodili obitelj Andrić, Ivina bolest i boravak u zatvoru odrazio se, prije svega, na pisanje u prvim većim radovima. Prisutna je melankolija, patnja, bol, razočaranje, dualizam pogleda na

svijet kroz svjetlo i tamu, dobro i zlo, lice i naličje života, likova i ljudskih karaktera. Njegova prva djela prožima nemogućnost izlaska iz začaranog kruga, pesimizam, bezizlaznost, strah, otuđenost i očaj. Andrićeve izuzetno teške životne prilike, posebno obiteljske i zdravstvene, sigurno su uzrok prevladavanja melankolije, pesimizma, introvertnosti, stradanja i ostalih tamnih strana života u književnom djelu. Većim dijelom Andrićev izbor su negativne pojave, naličje ličnosti, bol i zlo u svijetu, trajnost patnje, dubina očaja, ispraznost i prolaznost života. Ali Andrić nas njegovim životom i djelom navodi na zaključak da stvaralački duh svojom snagom može ojačati urušeno tijelo, da jedan bolešljiv mladić iz obitelji koja je izumrla od tuberkuloze, krećući se rubom zdravstvene provalije, koračajući tankim konopom ponad životnog sunovrata, može isploviti i poletjeti neslućenim visinama, putom fenomenalne karakterizacije kompleksnih likova, suptilnog oslikavanja lica i naličja života, sublimacijom ljubavi za čovjeka sa svim slabostima i vrlinama. To će postati i ostati konstanta njegovog djela, koja je oslikana i kroz stil, antitetičkom strukturom rečenice, oslonjenom na antitezu, paradoks i antimetabolu. *“Sve je u delu”*, rekao je sam Andrić, a mi nemamo razloga da mu ne vjerujemo (Hanjalić i Đokić, 2011.).

Tuberkuloza i glazbena umjetnost

Opera *“La Traviata”* Giuseppea Verdia nadahuta je djelom Alexandra Dumasa u *“Dami s kamelijama”*. Djelo se bavi temama ljubavi, društvenog licemjerja, žrtvovanja i iskupljenja. Ista priča je ekranizirana, a u priči o ljubavi dvoje mladih ljudi, pariške kurtizane i mladića odvjetnika, njihova se ljubav nije mogla realizirati. Ovo dvoje ljudi susreće se s velikim problemom toga vremena,

tuberkulozom djevojke koja umire (Willich, 2006.). Međutim, krajem XIX. stoljeća otkriven je uzrok tuberkuloze, a tada je ona povezana sa siromaštvom i lošim uvjetima života. Bila je zarazna bolest i sramotni pokazatelj klase te je više nije bilo lako romantizirati u različitim umjetničkim djelima kao ranije. Ljubav i smrt uvijek su bile tema kazališta, glazbe i pjesništva, a njihova dramatičnost još se jače ocrtava na naizgled veseloj kulisi boemštine. Tada (1896.) opera Giacoma Puccinija *“La bohème”* prikazuje tuberkulozu u novom okruženju, koji utječe na ulične umjetnike koji se bore sa siromaštvom i bolešću (Morens, 2002.).

Ove godine svijet slavi 210. godišnjicu rođenja slavnog poljskog i jednog od najvećih svjetskih pijanista i skladatelja romantizma Frederica Chopina. Rođen je 1810. godine u Poljskoj u mjestu Zelazowa Woli nedaleko od Varšave. S nepunih šest godina i sam je počeo učiti klavir te je ubrzo bilo jasno da je čudo od djeteta, a uspoređivali su ga s Mozartom. Sa sedam godina već nastupa po salonima i sklada prve skladbe. Obrazuje se na Varšavskom konzervatoriju i stječe reputaciju genija. Opusom od 74 djela promijenio je svijet klavirske glazbe (Špero, 2020.). Frederic Chopin bio je iznimno kreativan. Svoje osjećaje izražavao je glazbom, „govoreći svojim klavirom“ slike koje su mu bile u mislima. Dominantna misao koju je nosio, a s vremenom mu je sve teže pada je njegova bolest, tuberkuloza. Simptomi bolesti dominirali su velikim dijelom njegova života, počevši od rane mladosti do zrele dobi. Njegov je život bio uglazbljena priča, postajući transcendentni pijanist i skladatelj, a svojom je glazbom je zadivio svijet (Hoepfner, 2016.).

Utjelovljenje je romantičnog umjetnika, ne samo zbog pripadnosti stilskom razdoblju romantike, već i zbog svog života punog događanja, osobnih i društvenih patnji. Umro je među svojom obitelji i prijateljima. Pogreb je obavljen

trinaest dana nakon smrti, a u crkvi je osim pokojnikovih djela, izveden Mozartov *Requiem*. Uz velike je počasti odnesen na mjesto vječnog počinka, na groblje *Père Lachaise* u Parizu, veliki sin domovine Poljske koja tada nije ni postojala. Njegovo je srce, potajno, a na zahtjev Chopina, sestra Ludwika prenijela u Varšavu, gdje je uzidano u jedan stup crkve Svetog Križa i sakriveno spomen pločom. Tek kad je Poljska postala nezavisna, mogla se uz staru ploču na kojoj je pisalo: "*Ibi cor meum ubi patria*" ("*Tamo je moje srce, gdje je moja domovina*") postaviti i nova ploča s natpisom: "*Ovdje počiva srce Fryderyka Chopina*" (Verkić, 2016.).

Tuberkuloza i likovna umjetnost

Za razliku od brojnih književnih tekstova o tuberkulozi, o ovoj se bolesti kao tema prisutnoj u likovnoj umjetnosti nije pisalo gotovo ništa. Međutim, tuberkuloza je bila zastupljena i u likovnoj umjetnosti. Realističniji i medicinski prikazi učinaka bolesti često su nedostajali, a bolesnike su prikazivali lijepim i izrazito blijedim. Tužna sudbina pratila je irskog slikara Johna Laveryja, kojemu je tuberkuloza bila pratiteljica cijeli život. Postao je uspješan i plodan slikar, istaknuta ličnost u kulturnom i političkom životu Irske. Njegova je žena umrla u 21. godini, a kasnije mu je umrla i kći. Iako Lavery nije obolio od tuberkuloze bolest je uvelike utjecala na njegovo stvaralaštvo (Boyle, 2018.).

Tuberkuloza je bila bolest koja je polako ili brzo, ali sigurno dovodila do smrti. Oporavak je bio rijedak, imala je duboke učinke u umjetnosti, uključujući i takve aspekte kao što je materijal koji umjetnik koristi za oblikovanje svojeg djela. Osobiti primjer je talijanski slikar Amadeo Modigliani, koji je u početku svog umjetničkog djelovanja želio postati kipar, četiri godine se bavio klesarstvom,

ali nije stvorio ni jedno djelo. Uporaba kamena pokazala se nesretnim izborom, jer je još od rane mladosti imao plućnu tuberkulozu. Tjelesni napor prilikom klesanja, prašina i kašalj na kraju su ga odvratili od klesanja i vratili na slikarstvo za koje je i bio školovan. Umro je od tuberkuloze u 36. godini života (Stirling, 1997.). Ferdinand Hodler, je bio najpoznatiji švicarski slikar na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Rođen je u Bernu, najstarije od šestoro djece stolara i žene iz seljačke obitelji. Do njegove osme godine otac i dva brata umrli su od tuberkuloze. Njegova se majka ponovno udala, ali je ubrzo podlegla istoj bolesti. Sva preostala braća i sestre jedan po jedan umirali su od tuberkuloze. Ovo silno iskustvo bolesti i smrti u njegovoj mladosti odražava se na njegovo stvaranje. Svoj vlastiti strah od smrti ilustrira snažnom slikom crne rupe, a i u drugim slikama vidljiva je i izražava se njegova zabrinutost mračnom stvarnošću postojanja. Njegovo gotovo cijeloživotno suočavanje s tuberkulozom nastavljeno je kad je i njegov sin obolio od tuberkuloze i bio prisiljen na liječenje u planinama. To je razdoblje Hodler naslikao, ali njegov sin je živio još samo pet godina (Stirling, 1997., O'Donovan, 2012.). Tragične smrti bile su česte i mnoga djela prikazuju ožalošćenu rodbinu, poput slike: *Bolesno dijete*, Edvarda Muncha, koja prikazuje njegovu sestru koja je umrla od tuberkuloze sa samo 14 godina. Ovu sliku tijekom svoga života Munch je slikao šest puta, rekao je da je radeći na svakoj slici, ponovo osjetio snažnu tugu zbog gubitka svoje voljene sestre. Edvard Munch, samouki norveški slikar bio je duboko pogođen promatrajući polagano, ali neumoljivo napredovanje tuberkuloze koja je završila smrću voljenih članova obitelji. Mračna raspoloženja tjeskobe i očaja ogledavaju se na njegovim slikama: Sam je rekao: "*Bolest, ludilo i smrt bili su anđeli koji su okruživali moju kolijevku*". Bilo mu je samo pet godina kada je njegova majka umrla od tuberkuloze u dobi od 33

godine, njegova najstarija sestra umrla je od iste bolesti sa 16 godina. Tuberkuloza je imala neizravan utjecaj na njegova djela (Stirling, 1997.).

Vrga (2012.) na vrlo specifičan način u svojoj knjizi: "Tuberkuloza i likovnost" obrađuje utjecaj tuberkuloze na likovno stvaralaštvo. Knjiga je objedinila medicinski i estetski pristup proučavanju umjetnika; dotiče se života i rada umjetnika s posebnim osvrtom na povijest bolesti i utjecaj bolesti na likovno stvaralaštvo. On je bio liječnik za plućne bolesti i tuberkulozu, koji poznaje psihopatologiju bolesnika oboljelih od tuberkuloze, odnosno vezu između bolesti i psihičkog života, pokušao uspostaviti korelaciju između bolesti i pojedinih umjetničkih djela te prosuditi u kolikoj je mjeri tuberkuloza utjecala na njihovo stvaralaštvo. Sam autor taj način naziva "patografskim pristupom u interpretaciji umjetničke produkcije". Tuberkuloza ostavlja svoje tragove na umjetnički izričaj umjetnika, a djeluje i na društvo i okolinu. Opisao je 14 portreta slikara oboljelih, a neke i umrlih od tuberkuloze. Portreti su redom: Slava Raškaj, Miroslav Kraljević, Milan Steiner, Tomislav Kolombar, Kornelije Tomljenović, Juraj Plančić, Ignjat Job, Ivan Ettore, Gabro Rajčević, Antun Mezdjić, Ivo Šebalj, Ljubo Ivančić, Gašpar Bolković Pik i Hrvoje Šercar. Koštić (2013.) primjećuje da čitajući duboku analizu i seciranje svakog djela koje opisuje Vrga, gotovo je nemoguće zanijekati postojanje neke mistične povezanosti između tuberkuloze i umjetnosti. Već u prvih nekoliko portreta očiti su neke zajednički simptomi među slikarima: Slava Raškaj je umrla s nenapunjenih 29 godina života kao "*najsajmnija akvarelistica hrvatskog slikarstva*"; nesvrstani student iz Hrvatske škole Miroslav Kraljević umire u 28.; karizmatični Milan Steiner umire u 25.; ili grčeviti Koprivničanac Tomislav Kolombar umire s napunjenih 20 godina života. Uspoređujući 14 izabranih autora

i njihove biografije, uočavamo neke slične simptome - primjerice, svaki od autora je, usprkos kratkom životnom vijeku, ostvario izniman, cjelovit i znatan opus. Vrga promišlja o tome: "Kako to objasniti drugačije negoli predosjećajem bliske smrti i strahom od "*horror vacui*" (latinski izraz koji se upotrebljava za oznaku psihološko-moralnih i egzistencijalnih stanja: strah pred smrću, bezličnošću svakodnevice), po kojoj je smrt u njima na stanovit način bila programirana i dovodila ih do preuranjene kreativne zrelosti, prisiljavala ih da životsagledavaju drugačijim očima i u grozničavom ritmu dovrše svoje umjetničke zamisli. Jergović (2012.) u svojem tekstu opisujući djelo pod naslovom: Boris Vrga: TBC art navodi, kako nanizani portreti na kraju otvaraju puno širu, veliku i raskošnu priču o tuberkulozi, o sociologiji, antropologiji i etnologiji bolesti, o načinima na koji se tuberkuloza socijalno očitovala i utjecala na hrvatsku kulturnu povijest, na stilove i na svjetonazor naraštaja umjetnika, slikara, a pogotovo pisaca. Tragajući za tuberkulozom u djelima ovih slikara, Vrga nabrajajući slikare, od Kraljevića i Plančića do Steinera i Rajčevića, koji su preminuli mladi u jednom trenutku navodi da bi njihovo djelo bilo veće, važnije, ali i opsežnije i da su živjeli prosječan ljudski vijek. Pretpostavka je realna, zapravo točna, i odnosi se ne samo na slikare, nego i na pisce i pjesnike koji su u prvoj polovini dvadesetog stoljeća umirali od tuberkuloze vrlo mladi. Ipak, iz današnje perspektive, dvadeset pet godišnjaci se smatraju premladima i bilo bi neozbiljno govoriti o završnim opusima njihovih djela. Međutim, svi su bili bolesni, imali su tuberkulozu i znali su da im život nije duga vijeka, jer za bolest tada još nije bilo lijeka. Sušica je utjecala na ranu ozbiljnost i uživiljenost hrvatskih pisaca i slikara te na potrebu da se u rana doba dovršavaju svoja završna djela. I kako Jergović kaže „Tuberkuloza je zanimljiva u literarnom, fikcionalnom

smislu i po tome što njezin početak, kao ni tijek bolesti, nisu tipski, nego su prepuni varijacija“. U Srednjem vijeku kuga, u moderno doba tuberkuloza, u postmoderno doba, bolesti su koje se upisuju u čovjekov svjetonazor, kulturu i umjetnost, kao neka vrsta njihova sukreatora, pomoćnika i šegrta. Ali dok su kuga i rak, svaka na svoj način, asocijalne bolesti - kuga jer se širi epidemijski i masovno ubija, a rak jer je krajnje osoban i individualan - tuberkuloza je vrlo društvena, prilagodljiva, promjenjiva i prisna, gotovo filozofska bolest. Njezino barem privremeno uminuće radikalno je utjecalo na promjenu životnih i umjetničkih diskursa.

Zaključak

Tuberkuloza je bila neizostavni dio društvenog života, imala je široki društveni utjecaj. Mnoge ljudske sudbine povezane su s tuberkulozom. Bolest je izazivala strah i neizvjesnost i poticala razmišljanje o neizvjesnoj budućnosti. Letargija i rezignacija su vrlo karakteristični za tijek bolesti, što je ponekad rezultiralo smanjenom kreativnošću i učinkom, a ponekad je to dovelo do uvjerenja da tuberkulozni bolesnici posjeduju kreativniji nagon od zdravih umjetnika. Takvo se mišljenje zadržalo i u XX. stoljeću, sve do otkrića lijekova protiv tuberkuloze (Cvetnić i Dugac, 2020.).

Međutim, učestalost tuberkuloze u romantično doba značila je da je niz umjetnički nadarenih osoba bilo među mnoštvom oboljelih od tuberkuloze toga vremena. To je dovelo ili dovelo do vrlo pogrešnog zaključka da su bolest, tuberkuloza i genijalnost u umjetnosti povezani. Za učinak tuberkuloze na čudesni kreativni umjetnički nagon, može se reći da je bio inspirativan, a ne intelektualan proces, iako je to vrlo teško razlikovati. Neki pretpostavljaju da nešto niža temperatura koja prati bolest može

potaknuti pojačanu percepciju, drugi da tuberkuloza kao i druge zdravstvene kušnje ponekad pobuđuju maksimalno iskorištavanje unutarnjih resursa duha i misli, a razmišljanje o preranoj mogućoj smrti ubrzala je hitnost u svojem djelovanju. Na kraju može se zaključiti da je većina umjetnika spoznala svoj puni potencijal premda im je za prikaz njihovog punog potencijala uskraćeno vrijeme, uglavnom su umirali vrlo mladi.

Literatura

1. BOYLE, E. (2018): The art of consumption - TB and John Lavery. *Hektoen Int. J. Med. Human.* 10, 3-10.
2. CARTER, R. (1998): The mask of Thomas Mann (1875-1955): medical insights and last illness. *Ann. Thorac. Surg.* 65, 578-585.
3. CVETNIĆ, Ž. (2019): Bolesti koje su mijenjale svijet. Medicinska naklada. Tuberkuloza- bijela kuga, str. 182-194.
4. CVETNIĆ, Ž. and Ž. DUGAC (2020): History of tuberculosis - from tuberculin to antitubercotics (Part II). *Vet. stn.* 51, 535-546. (In Croatian).
5. CHLARKE, H. D. (1962): The impact of tuberculosis on history, literature and art. *Med. Hist.* 6, 301-318.
6. DORMANDY, T. (1999): *The White Death.- A History of Tuberculosis.* New York, USA.
7. DUGAC, Ž. (2005): Zdravstveno prosvjećivanje protiv tuberkuloze u međuratnoj Hrvatskoj. *Medicus* 14, 155-171.
8. FRITH, J. (2014): History of tuberculosis. Part 1 - phthisis, consumption and the white plaque. *J. Mil. Vet. Health* 22, 29-35.
9. HANJALIĆ, J. i D. ĐOKIĆ (2011): Andrićeve porodične i zdravstvene (ne)prilike i njihove refleksije u književnom djelu. *Napredak* 18, 24-27.
10. HOEPPNER, V. H. (2016): Comparing the clinical course of tuberculosis with the musical flow of Chopin's *Prelude No. 4.* *Music and Medicine* 8, 207-213.
11. HUMPHREYS, P. (1989): The Magic Mountain - A Time Capsule of Tuberculosis Treatment in the Early Twentieth Century. *CBMH/BCHM* 6, 147-163. <https://www.utpjournals.press/doi/pdf/10.3138/cbmh.6.2.147>.
12. KOŠTIĆ, B. (2013): Seciranje slikarstva - o bolesti u umjetnosti i umjetnosti u bolesti. *Zarez - dvotjednik za kulturu i društvena zbivanja.* 355 (28.3.2012.), <http://www.zarez.hr/clanci/seciranje-slikarstva>.
13. MAHONEY, D. and T. CHORBA (2019): Romanticism, Mycobacterium, and the Myth of the Muse. *Emerg. Infect. Dis.* 25, 617-618.
14. MARIĆ, A. (2014): Emily Jane Brontë - sfinga engleske književnosti - sretan joj 196. rođendan. Web stranica. <https://citaj.knjigu.com/>. Pristupljeno. 5.12. 2020.

15. MORENS, D. M. (2002): At the deathbed of conspuitive art. *Emerg. Infect. Dis.* 8, 1353-1358.
16. O'DONOVAN, L. J. (2012): A Fragile Peace: The hard-won art of Ferdinand Hodler. *American Jesuit Review*, 207, 16-20.
17. OGDEN, P. (2020): Romanticizing death: Art in the age of tuberculosis. <https://www.thecollector.com/tuberculosis-art/>
18. OPAČIĆ, N. (2013): Zdravlje i bolest. *Vijenac* 502, Kolumna, (<http://www.matica.hr/vijenac/502/zdravlje-i-bolest-21800/>).
19. PANDŽIĆ JAKŠIĆ, V. i D. PANDŽIĆ KULIŠ (2011): "Vraćanje suncu" Antuna Branka Šimića. *Acta Med. Croatica* 65, 459-466.
20. PANDŽIĆ JAKŠIĆ, V. (2008): Antun Branko Šimić o bolesti i u bolesti. U: Pandžić V, ur. *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*. Drinovci: Matica hrvatska Grude, 2008, 451-472.
21. STIRLING, G. (1996): Tuberculosis and 19th and 20th century painters. *Proc. R. Coll. Physicians Edinb.* 27, 221-226.
22. ŠPERO, T. (2020): Tijelo genija je u Parizu, a srce se čuva u Poljskoj. *Večernji list* 31. 7. 2020. Str. 35.
23. TOMLJANOVIĆ, P. (2013): Tuberkuloza kao književni motiv i narativna strategija. U: *Bolest kao narativ u novijoj hrvatskoj književnosti*. Diplomski rad, (www.academia.edu/5460812/Bolest_kao_narativ_u_novijoj_hrvatskoj_književnosti).
24. URLICH, T. (2008): Rembrandt and tuberculosis. *Pneumologie* 62, 200-203.
25. URLICH, T. (2016): Rembrandt and TB. How TB influenced fine arts (Famous victims of TB). *XX Congreso Internacional sobre Tuberculosis UITB 2016*. Conferencia di Clausura (November 22, 2016, Barcelona).
26. VERKIĆ, M. (2016): Život i djelo Frederica Chopina. Diplomski rad. Učiteljski fakultet Petrinja. Str. 26.
27. WILLICH, S. N. (2006): Physicians in opera - reflection of medical history and public perception. *BMJ*, 333, 1333-1335.

History of tuberculosis: Tuberculosis and art (Part IV)

Željko CVETNIĆ, DVM, PhD, Academician, Croatian Veterinary Institute - Regional Department Križevci, Križevci, Croatia

Tuberculosis has had an immeasurable impact on the history of mankind, including art. What would an artistic genius have brought into the world of books, music or painting had they not died very young? The influence of tuberculosis on artistic activity and artists suffering from it are presented. During the period of Romanticism, there was the myth that tuberculosis increased creative abilities among the afflicted. Writers suffering from tuberculosis included the renowned German writers Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller and Georg Philipp Friedrich von Hardenberg. Lord Gordon Byron wrote about tuberculosis, while Edgar Allan Poe lost his parents to tuberculosis as a child, and later himself died of it. The English poet John Keats perished from the disease, together with his entire family, as did Russian writer Anton Pavlovich Chekhov. The Brontë family is one of the most tragic but also the most talented literary families, with all its members dying of tuberculosis at a very young age. Antun Branko Simic, one of Croatia's greatest poets, died of tuberculosis at the age of 27. Despite his short life, he left an extraordinary literary legacy. Ivo Andrić, writer and Nobel

Prize laureate for literature suffered from the disease for a long time, while his father and brothers died of it. The operas *La Traviata* by Giuseppe Verdi and *La Bohème* by Giacomo Puccini were met with a great problem at the time, tuberculosis. Frederic Chopin is the incarnation of a Romantic artist, not only because he belongs to the stylistic period of Romanticism, but also because of his life marked with personal and social suffering. He died at the age of 39 from tuberculosis and was interred with great honours at the Père Lachaise cemetery in Paris, while his heart was secretly transferred to Warsaw, where it was built into a column in the Church of the Holy Cross. Tuberculosis is widely represented in the fine arts. An example is Italian painter Amadeo Modigliani, who initially wanted to become a sculptor. However, the physical effort involved in stonemasonry, dust and cough eventually distracted him from sculpting and brought him back to painting. He died of tuberculosis at the age of 36. Ferdinand Hodler, a Swiss painter, lost his parents and all of his siblings to tuberculosis. This great experience of illness and death in his youth was reflected

in his painting. Edvard Munch, a self-taught Norwegian painter, was deeply affected by the death of loved family members, reflected by the dark moods of anxiety and despair in his paintings. Many Croatian painters also suffered from the disease, and some died, such as Slava Raškaj, who died at the age of

29, then Miroslav Kraljevic, at the age of 28, Milan Steiner at the age of 25, or Tomislav Kolombar, at the age of 20. Despite their short life spans, each of these artists achieved an exceptional, complete and significant opus.

Key words: *history; tuberculosis; literature; music; painting*